

491.82

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

N241

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК OCT 27 1966

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. XIII, св. 3—5.

БЕОГРАД, 1963.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Стевановић, <i>Ш ѡ а и ш ѡ о</i> у савременом српско-хрватском језику	127—136.
2) Бранислав Милановић, О облику и деklinацији имена места типа <i>Бошњане, Рибаре</i> у савременом књижевном језику	137—168.
3) Митар Пешикан, О Речнику Српске академије наука и уметности (Уз рецензију М. С. Московљевића)	169—196.
4) М. Стевановић, Придеви с наставцима <i>-и в и -љ и в</i>	197—207.
5) Душанка Игњатовић, Новине у морфологији унесене најновијим именицама страног порекла	208—224.
6) А. Пецо, Употреба израза „ради се о“ у књижевном језику	225—232.
7) Живојин Станојчић, Реч и контекст	233—238.
8) Милорад Дешић, Акцентовање узвика	239—245.
9) Берислав М. Николић, Прилог за утврђивање српскохрватске нормативне акцентуације	246—264.
10) Славко Вукомановић, О пореклу и промени топонима <i>Речка</i>	265—270.
11) А. Пецо, О званичном називу нашега језика	271—273.
12) Језичке поуке	274—287.
13) Регистар	289—329.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник академик др МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Берислав М. Николић

Штампа: Издавачка установа „Научно дело“, Београд, Вука Караџића бр. 5.

О ПОРЕКЛУ И ПРОМЕНИ ТОПОНИМА РЕЧКА

У „Нашем језику“ књ. XII, стр. 47—49. написао сам, поводом питања једног читаоца о промени топонима Речка, чланчић у коме сам, између осталог, рекао: „Постоји у нашем језику цела група именица које су некада биле придеви. У току времена ови придеви су добили значење и функцију именица. Велики број таквих именица у савременом језику су властита имена (људи и места). Томе типу припада и именица Речка“.

Ја сам, као што се види, закључио да је Речка по пореклу придев. Међутим, размишљајући доцније о овоме, дошао сам до уверења да порекло именица Речка треба објашњавати друкчије.

Било је неколико разлога који су ме навели да закључим да је именица Речка некада била придев.

Пре свега, сама стилизација питања упућивала је да ова именица у савременом језику у локативу једнине, што, разуме се, важи и за датив, може имати два наставка: наставак *-ој* и наставак *-и*¹.

Познато је да овај први наставак (*-ој*) у локативу и дативу једнине, поред придева и заменица, могу имати у савременом српскохрватском језику и неке именице женскога рода, обично оне које означавају имена места, покрајина и држава. Придевска промена код ових именица данас се објашњава само на један начин: као остатак промене коју су имале ове придевске речи пре него што је дошло до њиховог супстантивизирања.

И са гледишта квантитета последњег вокала именица Речка, према мом језичком осећању, ничим се не разликује од многих именица које су по пореклу придеви (*Грдоџа*, *Баџка*, *Рђшка* и сл.), тј. и она ту има дужину (*Рѣчка*).

¹ Питање је гласило: „У близини Неготина постоји село Речка. Како гласи локатив од ове речи у *Речкој*, о *Речкој* или *Речки*, о *Речки*?“

Поред ових, постојали су и други разлози који су утицали да се Речка доведе у генетичку везу са именицама типа *Грџка̄*, *Ба̄чка̄*, *Ра̄шка̄* и сл. Данас, наиме, све ове именице означавају имена насељених места, покрајина или засебних земаља. И са формалне стране, тј. са гледишта завршетка *-ка* (дакле, и формацијски и моционо) именица Речка иде данас потпуно паралелно са овим именицама — некадашњим придевима.

Имајући на уму именице типа *Грџка̄*, *Ба̄чка̄*, *Ра̄шка̄*, ја сам и закључио да је топоним Речка по пореклу придев. У ствари, Речка по пореклу није придев, већ некадашњи деминутив направљен наставком *-ка* од именице река.

О деминутивима образованим наставком *-ка* говори А. Белић у свом делу Дијалекти источне и јужне Србије (СДЗБ. књ. 1, стр. 370) и Р. Бошковић у својој докторској тези Развитак суфикса у јужнословенској језичкој заједници (ЈФ, књ. XV, стр. 78—90).

Када говори о овом наставку у српскохрватском језику, Р. Бошковић нарочито истиче две ствари: а) да је и у српскохрватском језику наставак *-ка* служио за прављење деминутива, да је, дакле, био деминутивни наставак и б) да се деминутивно значење наставка *-ка* у данашњем српскохрватском језику више не осећа².

Од нарочитог је значаја чињеница што А. Белић у наведеном делу, међу примерима именица које су направљене деминутивним наставком *-ка*, наводи и именицу *речка*. Јасно је, према томе, да је топоним Речка (село код Неготина) по пореклу стари деминутив од именице река.

Првобитно је речка значило „речица“, „мала река“. Тек касније је то име добило село које је подигнуто на томе месту. Овде смо, имали сличан случај као и са *Ријеком*, градом и луком у Хрватском приморју. Једина разлика је у томе што је за топоним *Ријека* узета заједничка именица *ријека* а за назив села Речка стари деминутив од исте именице.

² Известан изузетак у том погледу представља староштокавски дијалекат у коме се остаци деминутивног значења наставка *-ка* још чувају, а што, разуме се, говори о његовој архаичности и у овом погледу. Па чак и у староштокавском деминутивно значење тога наставка данас се потпуно губи и код оног ограниченог броја примера које А. Белић наводи (исп. А. Белић, цит. дело, стр. 370).

Овакво објашњење порекла топонима Речка у складу је са у науци општеприхваћеним принципом по коме старије стање појединих језичких особина налази своје потврде на материјалу топонимије.

Толико што се порекла именице Речка тиче.

Остаје још да се види како се развила њена придевска промена.

Нема никакве сумње да све докле се чувало деминутивно значење заједничке именице речка, о придевским наставцима топонима Речка није могло бити ни говора. Тек када се код заједничке именице наставак -ка престао осећати као деминутивни наставак — њега је ту у српскохрватском језику потиснуо наставак -ица — топоним Речка могао је добити, поред именичке, и придевску промену. Али где и како?

Како данас код староседелаца у Речки имамо само именичку промену (Био сам у Речке), могуће је да је придевски облик локатива и датива Речкој, уколико се у Неготину јавља, створила школа и администрација. Он би био резултат примене књижевнo-језичких њрилика на локални облик Речка. Како?

После свега што смо изнели о пореклу топонима Речка јасно је, мислим, да придевске наставке, његову придевску промену, треба тражити у накнадном прикључењу већ помињаним именицама типа Гроцка, Бачка и слично — дакле, оним именицама код којих придевска промена, уколико је оне данас имају, представља остатак из њиховог придевског периода.

Већ на први поглед пада у очи да су све ове именице (и Речка и именице — некадашњи придеви) у једној фази свога развитка доживеле исту судбину. Све су оне, наиме, постале оно што данас значе на сличан начин, тј. променом свог ранијег значења.

Код Речка имали смо еволуцију од деминутивног апелативног значења до имена села, уз губљење деминутивног значења и код заједничке именице. У овом другом случају та еволуција је још већа. Наиме, именице Бачка, Гроцка, Рашка и сл. не само да су мењале своје првобитно значење већ су, заједно са њим, мењале и граматичку категорију — од некадашњих придева постале су именице.

Ето, та семантичка еволуција, која је подједнако карактеристична и за именицу Речка и за ове друге именице, и која је

учинила да све оне у савременом језику почну означавати имена места, покрајина и сл., била је, свакако, судбоносна што су се између некада различитих категорија речи, у једној фази њиховог развитка, могли створити нови односи и јавити додирне тачке.

Други елеменат који је могао везати судбину именице Речка са именицом Рашка, Бачка, Гроцка и сл. и још више причврстити уз њих јесте наставак *-(ч)ка*³. То значи да је именица Речка својим завршетком *-(ч)ка* могла наћи другу додирну тачку са овим именицама.

Познато је да се придевска промена свих именица које воде порекло од придева данас одржава захваљујући чувању дужине завршног вокала номинатива једине⁴ који данас, уз граматички род, представља основни регулатор различитих система српскохрватске деклинације. Наиме, у свим оним случајевима где се у књижевној варијанти савременог српскохрватског језика та дужина осећа, ове именице, по правилу, задржавају придевску промену. Тамо где се ова дужина изгубила, опет у књижевном језику и говорима што су у његовој ужој основици, а који чувају и данас дужину иза акцентованог слога, ове именице добивају падежне наставке одговарајуће именичке промене. Према томе, квантитет завршног вокала номинатива једине, чување старе дужине или њено губљење, најнепосредније утиче на регулацију промене ових именица, некадашњих придева⁵.

³ Именице *Бачка, Гроцка, Рашка* и сл. образоване су, као што показују примери *Хрвајска, Француска, Пољска* и сл., придевским наставком *-ска*. Међутим, у савременом српскохрватском језику, због гласовних промена (једначења и губљења сугласника), тај наставак код многих именица није више јасан. Он се данас често своди на заједнички завршетак *-ка* испред кога су обично сугласници *ш, ц, ч*.

⁴ Исп. А. Белић: *Граматика српскохрватског језика за други разред средњих и стручних школа* — Београд 1934, 77 и НЈ, год. I, 1933, 288.

⁵ Илустрације ради поменућу да највећи број ових именица женског и средњег рода данас може имати у књижевном језику и у говорима који су му у основици две промене: именичку и придевску. Међутим, код истих представника обично је уопштена једна или друга промена. Тако, на пример, именице *Гацко* и *Горанско* имају у мом говору у номинативу једине редовно кратак вокал на крају и стога се мењају као именице (*Гацко-Гацка, Горанско-Горанска*). Међутим, обе ове именице данас се могу чути и са изговором *Гајкѓ, Горанскѓ* (дакле, са дужином на крају). Тада се оне редовно мењају као придеви (*Гајкѓга, Горанскѓга* и сл.). Нарочито је честа оваква промена прве именице у београдској штампи и на радију. С друге стране, именица *Рашка* (име старе српске државе) у мом изговору редовно у ном. јед. има дужину на крају (*Рашкѓ*) и придевску промену у дат. и лок. јед. (*Рашкѓј*), што се не слаже ни у погледу квантитета завршног вокала ном.

Зато је појави облика датива и локатива Речкој, вероватно, претходило секундарно дуљење завршног вокала *a* у номинативу једнине. Именица Речка могла је ту добити дужину према именицама типа *Гроцка*, *Бачка* и сл. са којима се као што смо видели, данас и по значењу и по завршетку *-(ч)ка* слаже. Тиме је коначно успостављен потпуни паралелизам између номинатива једнине топонима Речка и ових именица првобитних придева. Зато и треба претпоставити да су придевски облик Речкој створили представници школе и администрације (пре свега у Неготину) који у номинативу једнине имају Речкѧ (са дужином на крају). Они су, понесени својим језичким осећањем, могли резоновати овако.

Речка се и по значењу и по облику слаже са именицом *Гроцка*, *Рашка*, *Бачка* и сл. Те именице имају у дативу и локативу *Гроцкој*, *Рашкој*, *Бачкој*. Према томе, и од Речка датив и локатив треба да гласи Речкој.

Што се облик Речкој није развио и у локалном народном говору вероватно су биле од значаја две ствари. Прво, деминутивно значење заједничке именице речка најдуже се могло очувати у архаичним периферијским говорима на крајњем истоку српскохрватске језичке територије, где се и налази село Речка (исп. за староштокавски дијалекат цит. дело А. Белића, стр. 370). А све док је такво значење именица речка имала, придевска промена топонима Речка није се могла развити. Друго, говор околине Неготина припада косовско-ресавском типу. Познато је да је данас једна од важних особина овог говора губљење квантитета свих слогова иза акцента. Значи, Речка у томе говору није могла добити секундарну дужину у номинативу једнине.

На крају, који од ова два облика (Речки или Речкој) треба сматрати нормативним?

С обзиром на то што је у питању топоним могло би се рећи да је правилан онај облик који данас употребљавају мештани у Речки.

Међутим, како се овде ради о говору који не чини ужу основицу нашег књижевног језика и како се у говору Речке

јед. ни у погледу промене, са оним што је кодификовано у новом правопису, а што се односи, свакако, на топоним и хидроним *Рашка* у Србији (упореди Правопис српскохрват. књиж. јез., Нови Сад, 1960. стр. 666).

данас јавља у дативу и локативу дијалекатски облик Речке, тај критеријум овде нема апсолутну важност.

Али сама чињеница што се у народном говору јавља облик именичке, а не придевске промене, упућује нас на закључак да је само облик Речки правилан. То је у ствари, књижевни дублет дијалекатском облику датива и локатива Речке, који је у овом случају, из познатих разлога, једино исправан.

У прилог оваквог закључка иду још две ствари.

Прво, Речка није придевског порекла. Она је по пореклу демунитив од именице *река*. То говори за њену именичку промену.

Друго, Речка се јавља у дијалекту који нема дужине у номинативу једине. И то говори за њену именичку промену.

Славко Вукомановић